

Népzene és egyházzene

Mi köze lehet a népzenei kultúrának az egyházzenehez? Mi volt vagy lehet az immár három nemzedéknyi népzenei kutatás és eszmélkedés hatása az egyházzene nézve? A magyar népzene-kutatás néhány fontos eredményét úgy említem, hogy az olvasóra bízom a pasztorális teológiai következtetések levonását.

a) A XX. század elején megindult népzenei gyűjtések a felszínen a XIX. század értéktelen, de népszerű dalstílusát találták. Sokan sokáig ezt azonosították a magyar népzenevel. Megrendítő felfedezés volt, amikor kiderült, hogy e felszín alatt a legnagyobb remekművek értékével vetekedő, lassanként már feledésbe merülő zenekultúra lappang. Ennek következtében a magyar népzene-kutatás számára kezdettől fog-

másik funkcióba. (Emlékezzünk vissza, hogy már Liszt vagy később X. Piusz pápa erre hivatkozva utasította ki a templomból a kétségtelesen sok értéket is létrehozó „színházias”, opera-zenét.)

d) Míg a romantikus felfogás hajlamos a népzeneben a néplélek időtlen kifejeződését látni, az összehasonlító népzene-tudomány a népzene történetiségének megismerésére törekszik. Kiderül, hogy a naivul ösztönösnek tartott népzene: történeti fejlemény, korszakok lényeges változásaival, műzene és népzene sokféle egymásba olvadásával, különféle népek közti dallamvándorlással. Eszerint a népzene nem tagolatlan egység, hanem komplexum: elemezhető, mérlegelhető, rétegekre és stílusokra bontható, összetett jelenség.

Korunk *egyházzenei problémái* – magyar tükröben

(r é s z l e t)

va világos volt, hogy fogalmilag el kell választani a népzene tiszta fogalmát a „populáris” zene sokféle megnyilatkozásától (ha az életben természetesen határesetek, vegyülések elő is fordulhatnak).

b) Minthogy az említett „hígabb” populáris zenével is ugyanabban a társadalmi rétegben, ugyanabban a „népben” találkozott a kutatás, világossá vált, hogy meg kell különböztetni egymástól a népzene szociológiai és kulturális aspektusát, s ezzel együtt a népzene értékelésének szempontjait is tisztázni lehet és kell. Lehet valaminek szociológiai értéke a megismerő tudós számára; lehet valaminek szociológiai értéke annyiban, hogy a társadalmi életet egy vonatkozásban jellemzi vagy gazdagítja. De ez nem jár együtt szükségszerűen ezen elemek kulturális, esztétikai, emberformáló értékével. Lehetnek olyan jelenségek, melyek megismerésre érdemesek, de pártolásra, terjesztésre már nem.

c) A népzene világosan rámutat egy harmadik érték-kategória fontosságára: a funkcionális értékére. A népszokások egy sor zenei megnyilvánulást úgy mutatnak be, hogy azok csak egy bizonyos viszonylatban érvényesek. A varázslást szolgáló, mágikus zene különbözik egy epikus történet elmondására való zenei anyagtól, egy gyermekjáték éneke a balladától. A nép maga is világosan számon tartja, hogy mi milyen szerepben, viszonylatban érvényes, értékes; általában elkülöníti (terminológiájában is) a világi és egyházi éneklést. Lehet valami hasznos, sőt akár igen értékes is a maga szerepében, de ez nem jelenti, hogy átvihető egy

e) E vizsgálat során kiemelkednek azok a rétegek, melyek egyszerűségükben is magas rendű értéket jelenítenek meg. A népzene tehát azt tanúsítja, hogy az egyszerűség és érték szerencsés esetekben a történelem folyamán együtt járhatott. Cáfolatot nyer ezáltal minden érv, mely az érték-kritériumot az elithez kötődő kategóriának tételezi.

f) A népzene stilisztikai, történeti vizsgálata során kiemelkedik egy zenei réteg rendkívüli jelentősége. A népzene képes volt megőrizni olyan zenei universalitásokat és olyan klasszikus magatartásformákat, melyek (a zene eredetileg száj-hagyományos létmódja miatt) egyébként elvesztek volna. Itt egyrészt az ember egyes „elemi”, de stilizált zenei megnyilvánulásainak formáiról, műfajairól, kifejezési módjairól van szó, másrészt arról a régi, kidolgozott, de még nem túlfejlesztett zenei nyelvről, melyet történetileg az Eurázsia ókori zenetörténetéhez köthetünk, s amely éppen a kereszténység kifejezési formáinak kialakulása idején élte virágkorát. A népzene olyan zenei megnyilvánulásokat tesz jelen idejűvé, melyek „jelentését” megmutatja műfaji-funkcionális alkalmazásuk (például a gazdag, összetett recitatív kultúra szokás-kötöttségei). Tanúsítja a logogén és a melogén zenei anyagok (szélső esetként: a recitáció és a melizmatika) egyenrangúságát és funkcionális megkülönböztetését; dokumentálja a hangrendszer korlátozásában rejlő zenei értékeket is (kis ambitusú, kevés fokot tartalmazó, konjunkt kapcsolatokon épülő tonalitások). E klasszikus kultúra egy lélektani elemmel lesz teljessé: a kifejezésnek arra a stilizáltságára, a fegyelmezettségre,

visszafogottságnak, kötöttségnek s ugyanakkor elrejtett, a lélek mélyéből irányító megilletődöttségnek arra az egyensúlyára gondolok, melyet egyes kutatók a liturgikus zene pneumatikus jellegének neveznek. Felesleges mondanom, hogy ez az elemi, ugyanakkor kidolgozott, stilizált, ugyanakkor pneumatikus, zeneileg hibátlan, ugyanakkor funkcionális jelentésekkel bíró „népzene” a liturgia alapzenéjének rokona. A nagy liturgikus kultúrák nem azért emlékeztetnek a népzene archaikus rétegeire, mert népi ihletésűek (vagy fordítva), hanem azért, mert ugyanazon kultúrának a toposzaiból és szemionjaiból állnak. Az összehasonlító kutatás persze tovább megy, s a rokonságra konkrét

dallam-modellekben is rábukkan. Itt sem a népdalok egyházi felhasználásáról van szó, s nem is egyházi dallamok népzenebe „süllyedéséről”, hanem egy mély nyelvi egységről. A közös dallamok alkalmassak arra, hogy dokumentálják, amit Kodály úgy fogalmazott

meg, hogy a Szent István-korabeli, tehát 1000 körül a kereszténységbe belépő magyarság fülének „a gregorián zene nem lehetett idegen”. De nagyobb ajándéka a népzene kutatásnak az egyházzene számára a közös dallamok megmutatásánál az, hogy egy liturgiára a legteljesebb mértékben alkalmas zenekultúra legszélesebb alapját mutatja be.

g) Amikor ezt teszi, választ ad a lelkipásztori gyakorlat egy kérdésére is. Igazolja ugyanis, hogy az egyszerűség és a magasrendű érték

nem ellentétes egymással. Útjuk a történelem során egyre inkább szétválak: a magasrendű értékek szükségszerűen a művészi anyag szofisztikusabbá válásával járnak. Minél közelebb jutunk korunkhoz, annál inkább igaz, hogy valami vagy népszerű, vagy értékes. De ez nem kortól független igazság: minél inkább visszamegyünk az ősfarmákhoz, együtt találjuk még a kettőt. Egy háromhangos gyermekdal tökéletes „alkotás” a maga egyszerűségében, s nincs fejlődés, mely azt képes volna „meghataladni”. A fejlődés egyetlen lehetősége ez esetben az, hogy a művészi (hivatásos) teljesítmény az ősfarmából bonyolultabb értékeket fejleszt ki, melyek a széles társadalmi rétegek számára (tanultságuk arányában) befogadható, hallgatható zenévé válnak. S ebben nincs semmi megvetendő. Azt hiszem, az egyházzene számára a tanultságok nyilvánvalóak.

h) A népzene ad módot a szájhagyományosság jelentőségének és működési módjának megértésére. Ugyan az egyházzene ma egyre inkább írott zeneként létezik, teljesen félreértjük múltját, ha azt nem a szájhagyományosság keretei között képzeljük (amint ez a félreértés a gregorián esetében be is következett). Elveszti a zene iránti valóságos érzéket az, aki számára a papírra vetett zene az elsődleges zenei valóság, s nem csupán a belső és külső hallásban élő zene tökéletlen jelrendszere. Hogy csak egy példát mondjak: az egyházzene sok prozódiai aggályoskodása vezethető vissza erre az alapvetően hamis beállítódásra.

i) A népzene egyik legfontosabb tanítása a típus és egyediség viszonyának feltárása a régi zenei stílusokban. Az „opus” ezekben nem az egyedi alkotás, nem a zenei személyiség lezárt kompozíciója. Ahogy a görög templom nem úgy épült, hogy az építész leült és „kitalált” valami új formát, hanem a szabályrendszerben („kánonban”) adott formát az adott helyszínen, az adott méretek szerint stb. újraalkotta, ugyanúgy a népzeneben és a klasszikus liturgikus zenében az énekes nem új és új dallamokat talál ki, hanem az örökölt kifejezési módot alkalmazza az új szövegre, és variálja a körülményeknek (továbbá a maga képességének és hajlamának) megfelelő módon. Nyilvánvalóan ez tette lehetővé azt az eljárást, amit első, ortodox útnak nevezünk: az adott idiómák újrászületését egy új kultikus nyelven. E tény jelentősége felmérhetetlen akkor, amikor új liturgikus zenei nyelvek megszületéséről van szó.

j) Végül a magyar népzene kutatás az egyházzene t megajándékozta egy konkrét anyaggal is: az egyházi népénekgyűjtések több tízezres halmozásával. Már Kodály több száz népéneket gyűjtött, majd a II. világháború után e szám sokszorosára gyarapodott. A gyarapodás nem csak mennyiségi. Rendezett, elemzett gyűjtemény jött létre a Magyar Tudományos Akadémián, mely lehetővé tette a tételek stilisztikai, történelmi, szociológiai és esztétikai értékelését is.

Kiderült, hogy bár a magyar népzene becses ősi dallamkinccsel rendelkezik, a vallásos egyházi népének ezzel csak ritkán, többnyire csak a már említett általános alapok tekintetében találkozunk. Tehát a vallásos népének nem a magyar népi zene fejeménye (ahol hasonlóság van, szinte mindig kideríthető a világi zene rituális gyökere), hanem a népzeneen belül elkülönült repertoár.

Másodszor világossá vált, hogy e népének-repertoár is összetett: tartalmaz efemer, csak néprajzi értékű adatokat, és tartalmaz valóságos értékeket. Az utóbbiak sem mondhatók egyszerűen a nép vallásos tapasztalata kifejeződésének. Az értékes szövegek mögött világos a teológiai művelt egykori szerzők jelenléte. A dallamanyag igen nagy mértékben nemzetközi jellegű.

Ami valóban magyarrá teszi, az nem annyira a „mi”, hanem a „hogyan”. Az a mód, ahogy a nép befogadta, variáltan magáévá tette az anyagot, valóban jellegzetesen magyar, s összhangban van a világi népzene egyes jellegzetességeivel is. Már Kodály hangsúlyozta, hogy a XVI-XVII. századi énekkönyvek kottaképe hamis: a valódi előadást a nép emlékezete őrzi. A nyomtatásban megjelent és a hangfelvételen rögzített ének összehasonlítása tanúsítja az utóbbi melodikus ihletettségét, díszítő-variáló hajlamát, és azt a beszédserűséget, mely az éles ritmikus alkatot imádságosabbá teszi.

Gregoriánkutatás és a mai egyházzene

A népzene kutatási módszertana és szemlélete nagymértékben befolyásolta a Kodály és Szabolcsi hatására Rajeczky Benjamin O. Cist. által kezdeményezett gregoriánkutató műhely tevékenységét is. Nem mintha a gregoriánt a népzene kategóriájába akarná kényszeríteni, hanem mert a népzene figyelmeztet arra, hogy a gregorián egy régi szájhagyományos kultúra írásba foglalásaként maradt ránk.

Az elmúlt harminc év alatt megtörtént a teljes magyar kódexanyag átírása, elemzése, összehasonlító vizsgálata; megjelent a Monumenta Monodica Medii Aevi című sorozatban a teljes

antifóna-repertoár, mégpedig a maga zenei rendjében. Több középkori kódexetadtunk ki, források tucatjainak adatait listáztuk és rendeztük számítógépes, cikkek és előadások hosszú sora foglalkozott mind a magyarországi, mind az európai gregorián hagyománnyal. Mindennek művészi vetületeként jelent meg a Schola Hungarica több mint 40 lemeze, s a gregorián ének módszeresen feldolgozott repertoárja jelen van az alsó foktól a legmagasabb fokig az egész zenepedagógiában. Most néhány idetartozó eredményt szeretnék felsorolni.

1. A gregorián ének – Solesmes eredményeiből visszanezve – megkövült, hangról hangra meghatározott, a szótagokkal elválaszthatatlanul egybetartozó hangsorozatokat alkotó repertoár. Ha azonban megpróbáljuk kialakulásában, keletkezésében nézni, akkor sokkal inkább egy stílus, egy alkotó technika és egy idiómarendszer, mely új és új arculatot nyerhet, amint különböző szövegekkel és liturgikus szituációkkal találkozunk. Így nézve, a II. vatikáni zsinat utáni liturgia is egy új találkozási módot és új szövegyütttest kínál, melynek igényeit nem csak úgy lehet kielégíteni (sokak számára csalódást keltő eredménnyel), hogy a gregorián dallamok hangjai alá illesztik az új szöveget, hanem úgy is, hogy e zenei nyelven elkezdik kimondani az új szövegeket.

2. A szemléleti különbség abból is ered, hogy az egyházi és egyházzenei köztudatot elsősorban a graduále anyaga alakította, míg a magyar kutatás elsősorban az antifonálé anyagára és a recitatív kultúrára koncentrált. A kettő közti különbség lényege az, hogy míg az antifóna-repertoár közelebb áll a gregorián kialakulásának életfeltételeihez, a teljesebb közösségi részvételhez, a népzenei-tipologikus zenei állapothoz, addig a graduále erőteljes elmozdulás a professzionalizmus, a schola-produktum, az egyedi műalkotás irányában. A graduálét nehezebb nyelvként kezelni, mint az antifonálé anyagát. Mindenki tudja, hogy egy zsoltártónusra bármelyik zsoltárszöveget alkalmazni lehet. Kevésbé tudott, hogy csaknem ilyen képlékenyen bántak az antifónák, sőt a rezponzóriumok zenéjével is (persze csak az ókori alapanyagról beszélünk s nem a középkori kompozíciókról).

3. A magyarországi gregoriánmozgalomnak (kutatásnak és előadói gyakorlatnak) többszörösen is megadott, hogy a gregorián ének elevenségét, életrevalóságát felfedezze magának. Egy ilyen pont: a műfajok jelentőségének felmérése. Az általánosított „gregorián” stílus és a „hangot hanghoz fűzni” szemlélete – áhítat címén – olyan unalmat kelthet, hogy a gregorián elveszti vonzóerejét. Ezzel szemben a műfajok sajátosságai és funkcionális „jelentése” olyan eleven különbséget, a mentalitásnak és előadásmódnak olyan karakterisztikusságát sugallják, mely a liturgia adott pontján teljesen hatékonyra teszi az éneket. Ugyanerre vezet a „tipologikus” és idiomatikus gondolkodásmód is. A hangról hangra összefűzött gregoriánt felváltja a zenei szavakból, mondatokból, formulákból, sorokból összefűzött ének. Ezzel nem gyengül az énekek kultikus és szövegghordozó szerepe, mégis kiemelkednek zenei-művészi értékei, tág teret adva a fantáziának, a liturgikus ihlettségnek, sőt a művészet által megkívánt bizonyos fokú egyszerségnek is. A gregorián áhítata ellene van a szertelenségnek, de nem követeli meg az unalmat.

4. Aki sokat forgolódik a római liturgia régi forrásai között, helyesebb képzeteket alakít magának az egység és különbözőség szerepéről. Világossá válik, hogy azok is, akik a liturgikus zenének vagy éppen magának a liturgiának egységét idealizálják, azok is, akik azt önkényes változatok halmazának látják, történelmietlen szemléletet követnek. Anélkül, hogy e kérdést itt részletekben kifejthetnénk, annyit ki kell nyilvánítanunk, hogy az

egységnek és különbözőségnek hierarchikus rendje van. A római liturgia és éneke – legalábbis az első ránk maradt szerkönyvektől fogva – alapjaiban egységes. Képletesen szólva: nincs olyan miseénekeskönyv, mely ne az „Ad te levavi” introitussal indulna. Ezt az egységet nem egy római hivatal biztosította, hanem tartalmát minden egyes egyházmegye mint saját hagyományát adja át tagjainak. Ugyanakkor pontosan azonosítható rendben megvannak a különbözőség esélyei, melyek ismét hierarchikus rendben az érsekség, püspökség, illetve a helyi egyház szokásaival, legutolsó szinten az egyes megrendelő, másoló elhatározásaival kapcsolódnak egybe. E különbségek sem önkényességek, hanem a liturgiát végző testületek szabályos döntésein alapulnak. Sokatmondó az is, hogy a misében e részkülönbségek aránya sokkal csekélyebb, mint a zsolozsmában. E rendszer tehát mind a római liturgia egységét, mind a helyi liturgiák elkülönülő azonosságát, bizonyos otthonosságát lehetővé tette.

5. Így nézve igaz, hogy a római liturgia és a római liturgikus ének a kezdetektől 1970-ig egy és ugyanaz a liturgia, mely jogos és rendezett idő- és térbeli változatokban lép elénk. Dom Gueranger megállapításának megfelelően: a római liturgia ezek összességében fejeződik ki. A római liturgia lassú és szerves változások útján haladt át a történelem századain. Egészében nem volt korhoz kötött, hiszen több mint ezer éven át a legkülönbözőbb társadalmakban és kultúrákban élt vele az Egyház. A „tridenti liturgia” megjelenés csak akkor érvényes, ha a római liturgia más változataival (például domonkos liturgia, mainzi liturgia) akarjuk szembeállítani. A „tridenti liturgia” kifejezés megkülönböztetés nélküli használata csúnya manipuláció: csak azt a célt szolgálta, hogy rövid életű liturgiának tekintsék, mely ahogy jött, úgy el is mehet. Valójában a tridenti liturgia is római liturgia. De ebben az értelemben (tehát nem jogi, hanem tartalmi szempontból) a VI. Pál-féle liturgia nem a római liturgia része, hanem egy új liturgia (vö. II. vatikáni zsinat, Liturgikus Konstitúció 23. pontja).

6. A kutatás világossá tette a magyarországi liturgia és liturgikus ének sajátosságait, sajátos értékeit. Természetes volt, vagy lehetett volna az a kívánság, hogy ha a Szentszék engedélyezi különféle afrikai néger törzsek pogány hagyományainak a liturgiába való beillesztését, akkor legalább ennyi élettér a legalább másfélezer éves tradícióra építő ezeréves magyar kereszténységnek is megadassék.

Dobszay László

logogén: szöveg-ihletésű

melogén: dallam-ihletésű

melizmatika: egy szótagra énekelt terjedelmesebb hangcsoport

zenei universalia: az emberiség egész kultúrájában elterjedt zenei jelenségek

ambitus: hangterjedelem

konjunkt: az egyes hangcsoportokat szervesen egymáshoz fűző

pneumatikus: lelki (jelleg)

toposz: szokásos fordulat

szemion: a zenei elemek jelentése

szofisztikus: összetettebben kimunkált, magasabb szintű képzettséget kívánó;

prozódiai aggályoskodás: indokolatlan aggodalmasság a szöveg és dallam hangsúlyainak, szótaghosszainak összeillesztése tekintetében

adott idiómák újra születése egy új, kultikus nyelven: egy zenei kultúra kifejezési eszközeinek új alkalmazása egy más nyelvre fordított liturgikus szövegekre

graduale: a miseénekek könyve

antifonále: a zsolozsmaénekek könyve

recitatív kultúra: a szöveg-recitáció kidolgozott, begyakorolt, általánosan elfogadott rendszere

schola-produktum: a liturgikus kiskórusok által kialakított és előadott darabok összessége

responzórium: liturgikus műfaj, melyben a zsolnárt (esetleg más liturgikus szöveget) szólista/szólisták adják elő

tipologikus és idiomatikus gondolkodásmód: olyan zenei gondolkodásmód, melyben az egyes darab nem új kompozícióként jön létre, hanem voltaképpen új változat egy alapdallamra (=típusra) és új alkalmazása bizonyos zenei fordulatoknak (idiómáknak)